

Мишо Лековић

**БОРАВАК БРИТАНСКЕ ВОЈНЕ МИСИЈЕ НА ОСЛОБОЂЕНОЈ
ТЕРИТОРИЈИ ЦРНЕ ГОРЕ И ЈУГОИСТОЧНЕ БОСНЕ
(фебруар — април 1942)**

I

Пред крај маја 1943. године, у жеку велике немачке офанзиве (операција „Шварц“), спустила се падобранима на Његовућко поље, код Жабљака, у северној Црној Гори, британска војна мисија, да би успоставила везу са руководством народноослободилачког покрета југословенских народа. Њеном доласку претходио је договор између Врховног штаба и британске Главне команде Средњег истока. Била је то прва војна мисија једне савезничке земље која је упућена у Врховни штаб НОВ и ПОЈ. Требало је, на жалост, да прођу готово пуне две године како су народи Југославије, под вођством Комунистичке партије, започели тешку ослободилачку борбу против окупатора, дајући велики допринос општим напорима савезничких земаља за победу над силама Осовине, па да једна савезничка земља пошаље своју мисију у Југославију да би ступила у директан контакт са руководством народноослободилачког покрета. Не улазећи у објашњавање разлога који су утицали на такав став савезничких земаља, о чему је, уосталом, у нас доста писано, треба констатовати да су и пре свега, може се рећи, званичне британске мисије, у току јесени 1941. и прве половине 1942. године у Југославији боравиле још две британске мисије, D. T. Hudsona (Хадсон) и T. Athertona (Атертон), које су, то сада са сигурношћу можемо тврдити, знатно допринеле информисању британске владе о правом стању у Југославији и преиспитивању њеног става према народноослободилачком покрету, до чега је дошло у пролеће 1943. године.

Прву слику о стању у Југославији, прва сазнања и аутентичне информације о устанку и ослободилачкој борби њених народа, обе те мисије, и Хадсонова и Атертонова, добиле су у Црној Гори, где су се искрцале и провеле више дана. Утисци из Црне Горе били су за британске официре необично важни за оформљавање мишљења и чвршћих закључака о стању у земљи захваћеној устанком. О њима ће Хадсон извести своју владу у Лондону у низу депеша које ће октобра 1941. године упутити из

Радовча, код Подгорице,¹ а и касније, почетком 1943, када ће му, након доласка пуковника Bailey-а (Бејлија) у Штаб Драже Михаиловића, после вишемесечног спречавања од стране Драже Михаиловића, бити омогућено да ступи у контакт са својим центром у Каиру. У серији од 240 телеграма он ће тада изнети доста објективно ситуацију у Југославији, разобличавајући четнике, што ће, поред других елемената, утицати на одлуку британске владе да ступи у везу са руководством народноослободилачког покрета и пружи му помоћ.²

Друга, Атертонова мисија, која је у Црну Гору стигла почетком фебруара 1942, готово пет месеци после Хадсонове, због кvara на радио-станици није била у могућности да извештаје достави својој влади, али је зато Атертонова оцена ситуације у Југославији била саопштена Хадсону, који ју је свакако узео у обзир када је британску владу у поменутој серији телеграма упознао са ситуацијом у Југославији.

О Атертоновој мисији у нас и у Енглеској досад није писано. Тек је сада енглески историчар и публициста F. W. Deakin у свом раду, који ових дана треба да буде штампан, а са чијим сам се садржајем упознао, захваљујући љубазности аутора, посветио једно поглавље Атертоновој мисији.

Истражујући активност британских војних мисија у току протеклог рата у Југославији, посебно сам се заинтересовао за Атертонову мисију, о којој се најмање зна, јер је она оставила исувише мало писемног трага о својој дво и по месечној активности. То, међутим, не може бити разлог да ова, по много чему занимљива, војна мисија остане ван домашаја нашег занимања и истраживања. Те околности могу само појачати нашу жељу да о њој сазнамо што више чињеница. Ово саопштење има управо те претензије.

II

У Каиру је, 17. новембра 1941, у згради Британског представништва, одржан састанак заступника врховног команданта армијског генерала Богољуба Илића и министра Оливера Литлтона, представнике британске владе на Средњем истоку, на коме су, између осталог, разматрана питања у вези с упућивањем материјалне помоћи „регуларној југословенској војсци која се бори у Југославији под командом Драже Михаиловића“. Генерал Илић је навео да је југословенска влада успоставила преко Малте радио-везу са Михаиловићем и да се преко те везе достављају из

¹ Архив Војноисторијског института (даље: Архив ВИИ), Београд кут. 20, бр. рег. 1/2—1; F. W. Deakin: »Britain and Yugoslav Resistance«, Second Draft, рукопис, стр. 4. и 15 (копија код аутора).

² Телеграми Хадсона упућени Балканској секцији SOE у Каиру, преко Бејлијеве радио-станице, нису доступни југословенским историчарима. Њих је користио енглески историчар Дикин у поменутом раду (стр. 28—32).

земље извештји Влади у Лондону и Врховној команди у Каиру. Југословенска влада је била нарочито заинтересована, да се та веза побољша и учврсти. И више од тога: требало је остварити и физичку везу, створити канал којим ће се у земљи слати људи и помоћ у ратном материјалу, а уједно пребацивати из земље пилоти (рачунало се на њих око 150), који би били укључени у југословенско или савезничко ваздухопловство. У том циљу је Симовићева влада у Лондону већ предузела кораке за добијање једне подморнице (са југословенском посадом), која би имала задатак да одржава сталну везу са Југославијом,³ а Врховна команда у Каиру је припремила официре који би се пребацили подморницом у Југославију. Сматрало се да би најпогодније место за пристајање подморнице било негде на Црногорском приморју, јер се већ располагало подацима да део те обале контролишу устаници. Рачунало се, уз то, и на патриотско расположење црногорског народа, на његову приврженост савезницима, те се могла очекивати сарадња становништва у остваривању једног таквог канала. Уосталом, искуство прве групе упућене подморницом у Југославију (капетан Хадсон, мајори Остојић и Лалатовић и радиотелеграфиста Драгићевић), која се 22. септембра срећно искрцала близу Петровца на мору и уз помоћ црногорских устаника 25. октобра стигла у Србију у штаб Драже Михаиловића, потврђивало је оправданост такве намере и нудило повољне изгледе за њену успешну реализацију.

На састанку је разматрано и питање одржавања везе са покретом отпора у Југославији и другим, ваздушним путем, спуштањем људи и материјала падобранима. Генерал Илић је изразио спремност југословенске Врховне команде да за ту сврху стави на располагање своје летачко особље, упознавши министра Литлтона са депешом примљеном 13. новембра од председника владе Симовића, која је гласила: „Настојте да се стална веза одржава авионима и да се сви наши пилоти из Амана пребаце на територију Египта и оспособе у летењу. По потреби одмах ставите на располагање наше најбоље пилоте. Редовно извештавајте о резултату сваког лета.“⁴

Британска влада није удовољила овим захтевима, јер није хтела да дозволи да југословенска влада предузима било какве акције самостално, без знања, увида и контроле британске обавештајне службе. Такве акције могли су вршити само британске

³ У реферату који је 23. фебруара 1942. године поднео Министарском савету, председник владе Слободан Јовановић је рекао да је од британске владе „затражена једна поморница, за коју имамо посаду, и бомбардери, па да везу и дотур помоћи вршимо ми сами“ (Архив ВИИ, к. 171, бр. рег. 18/3—2).

⁴ Записник о састанку заступника врховног команданта, армијског генерала Богољуба Илића, са министром Оливером Литлтоном, представником британске владе на Средњем истоку, одржаном 17. XI 1941. у Каиру (Архив ВИИ, к. 174, бр. рег. 1/2—1).

подморнице и авиони, а групе које би се упућивале у земљу могле су бити предвођене само британским официрима, и то оним који су пре рата дуже боравили у Југославији (нпр. капетан Хадсон је био инжењер у Крупњу, мајор Атертон новинар у Београду, а мајор Елиот службеник посланства у Загребу). Уз то, могућности британског ваздухопловства за такве операције биле су у то време веома мале, јер су готово сви апарати били ангажовани у борбама у Либији и у одбрани Малте, у условима када је авијација сила Осовине у Средоземљу имала превласт. Још неповољнија је ситуација била у погледу ангажовања поморских снага, због изразитије надмоћности италијанске и немачке морнарице.⁵ Слободан Јовановић је с правом упозоравао Министарски савет да „према садањем стању, не треба бити сувише велики оптимиста у очекивању упућивања помоћи авионима и подморницама“.⁶

Слање обавештајних група у Југославију и одржавање везе са устаницима било је поверено специјалној установи, Балканској секцији Управе за специјалне операције (SOE), са седиштем у Каиру, на чијем је челу стајао пуковник Мастерсон. Тај је сервис у септембру 1941. упутио и Хадсонову групу, од које су, путем радија, стизала обавештења о стању у Црној Гори и у Србији, за која се не може рећи да нису била објективна. Хадсон је јављао да у Црној Гори добро организовани комунисти руководе покретом отпора, „да херојству црнгрског народа нема равна“, да се воде борбе са окупаторима и да је нужно да се устаницима пошљае помоћ авионима, који би могли пошиљке спустити у региону села Радовча. Хадсон је још извештавао да је народ уверен у победу савезника, да је изложен страдањима, да се велики број становника налази у логорима у Албанији и да му треба пружити помоћ преко међународног Црвеног крста.⁷

Подаци о ситуацији у Југославији добијени су у Лондону току јесени 1941. из више извора: од Хадсона, од Драже Михаиловића, који је 25. септембра успео да преко британског обавештајног пункта на Малти успостави радио-везу са југословенском владом у Лондону, и од неких грађана (четничких емисара др Милоша Секулића и Градимира Бајлонија), који су успели да се пребаце из Југославије у Турску, односно Португалију и да донесу извештаје о стању у земљи.⁸ Но, најважнија је била она веза која је преко радија одржавана са Дражом Михаиловићем. Та је веза у току новембра и првих дана децембра били и једина, пошто Хадсон није успео да са својом главном радио-станицом (по-

⁵ Други светски рат, II књига, Војноисторијски институт, Београд 1961, стр. 574—5.

⁶ Архив ВИИ, к. 171, бр. рег. 13/3—2.

⁷ Архив ВИИ, к. 173, бр. рег. 1/8—3; В. Кљаковић „В. Британија, СССР и устанак у Југославији“, Војноисторијски гласник бр. 2/1970.

⁸ В. Кљаковић, цит. чланак, стр. 85.

моћну радио-станицу је оставио у Црној Гори) успостави контакт са Малтом.⁹

Веза са Дражом Михаиловићем је, међутим, прекинута 5. децембра 1941, када је Дражин штаб, пред нападом Немаца, био принуђен да напусти Равну гору. Тада је његова радио-станицом демонтирана.¹⁰

Пошто ни након 15 дана са Д. Михаиловићем није успостављена веза, те се није знало шта је са њим и са капетаном Хадсоном, одлучено је да се у земљу упуте екипе које би дошле до њих и известиле о разлозима прекида везе и о правом стању у земљи. У југословенској влади се веровало да су Немци запленили Михаиловићеву радио-станицу, а можда и шифру, те је било предвиђено да екипе које буду упућене у земљу и које ће бити састављене од „најбољих официра и подофицира“, понесу са собом радио-станице и нову шифру.¹¹

Пуковник Мастерсон, у чију је надлежност спадала организација веза са покретима отпора у балканским земљама, затражио је од генерала Илића да припреми екипе које ће бити пребачене авионима у Југославију. Пошто се генерал Илић успротивио томе, јер је био уверен у ризичност таквог потхвата, затражена је 20. децембра интервенција генерала Симовића, председника владе. На Симовићево наређење од 21. децембра „да се ставе на расположење екипе за везу са Дражом“, генерал Илић је 23. децембра одговорио:

„Спуштање људи с падобраном у ово зимско доба и то у планини, па још по ноћи, врло мало има игледа на успех, а ове шансе још више умањује и то што немамо везе са генералом Михаиловићем, те се и не зна на што ће се наићи при спуштању. Мислим да је најбољи пут и начин упутити људе подморницом у Црну Гору, а одатле тражити везу са генералом Михаиловићем“.¹²

Предлози генерала Илића делимично су усвојени, тако да је Мастерсонов сервис припремио екипе за упућивање у Југославију — две подморницом, а две, ипак, авионима. Поред британских

⁹ Хадсон је имао две радио-станице: главну, која је могла радити укључивањем на електричну мрежу, и помоћну, која се напајала струјом из акумулатора (Хадсонови телеграми бр. 26 и 30 од 16. и 19. октобра 1941, Архив ВИИ, к. 20, бр. рег. 1/2—1). Када је из Црне Горе кренуо за Србију, Хадсон је оставио у Радовчу, у Главном штабу НОП одреда за Црну Гору, помоћну радио-станицу, а са собом је понео главну. Њу, међутим, није могао користити из техничких разлога, а Дража Михаиловић му није ставио на располагање своју радио-станицу да би преко ње одржавао непосредну везу са својим центром, како би спречио да неко други, мимо њега, шаље извештаје из Југославије (F. W. Deakin, цит., стр. 5).

¹⁰ Архив ВИИ, к. 173, бр. рег. 1/8—1; Ј. Дјелевић, „Из првих месеци“, књига о Дражи, свеска прва, Виндзор, Канада 1956, стр. 188.

¹¹ Архив ВИИ, к. 171, бр. рег. 13/3—2.

¹² Реферат шефа војног кабинета мајора Ж. Кнежевића председнику Министарског савета од 20. фебруара 1942. (Архив ВИИ, к. 175, бр. рег. 43/1).

официра и радиотелеграфиста, у свакој екипи је требало да буду и по један или два југословенска официра и подофицира. Генерал Симовивић је 28. децембра затражио од генерала Б. Мирковића, команданта ваздухопловства, да нађе добровољце за тај задатак, а истог дана је на седници Министарског савета реферисао шта је све припремљено за помоћ Михаиловићу, известивши „да је од енглеске обавештајне службе добијено обавештење да са Дражом Михаиловићем још није ухваћена радио-веза која је прекинута 5. децембра“.¹³

Како је у међувремену дошло до познате кризе југословенске владе у Лондону и до пада Симовићевог кабинета (9. јануара 1942), нова влада Слободана Јовановића је покушала да обустави слање припремљених екипа у земљу, јер је са неповерењем гледала на ту акцију, сумњајући да се иза ње крију неке закулине намере смењеног генерала Илића и Мастерсоновог сервиса, који је у тзв. „каирској афери“ стао на страну генерала Мирковића и Илића.¹⁴ Затражено је од Главне управе SOE у Лондону да посредује, како би се спречило упућивање припремљених група у земљу. Владина акција је, међутим, закаснила, јер су групе већ биле послате. О томе је генерал Илић 23. јануара известио владу. Како је она следећег дана добила обавештење од енглеске обавештајне службе (од мајора Персена) „да не знају где је Дража и да је сада тешко упутити екипе по зими и снегу“, затражен је 26. јануара од генерала Илића најхитнији извештај „куда су упућене екипе кад веза са Дражом не постоји, нити се зна где је“. Претпостављајући да би међу официрима, упућеним у земљу, могло бити и оних који су припадали групи „побуњеника“, тј. присталица генерала Илића и Мирковића, и који су последњим указима били разрешени дужности, Слободан Јовановић је наредио генералу Илићу да их, уколико таквих има, хитно, „под личном одговорношћу“, врати.¹⁵

Тек 11. фебруара, после 15 дана, генерал Илић је одговорио следећим телеграмом:

¹³ Архив ВИИ, к. 173, бр. рег. 1/8—3.

¹⁴ У реферату поднетом 200 фебруара 1942. председнику Слободану Јовановићу шеф Војног кабинета мајор Ж. Кнежевић оптужио је генерала Илића да је самовољно, на захтев енглеске групе за саботажу (Мастерсоновог сервиса), „а да би имао њихову (енглеску — прим. М. Ј.) моралну потпору у отпору противу извршења Краљевих указа (о смењивању генерала Илића, Мирковића и др. — прим. М. Ј.), послао ове екипе у најгоре доба године, у сигурну смрт“. (Архив ВИИ, к. 175, бр. рег. 43/1).

¹⁵ Архив ВИИ, к. 175, бр. рег. 43/1; телеграм С. Јовановића штабу Врховне команде од 27. јануара (Архив ВИИ, к. 171, бр. рег. 23/1—1); Ante Smith Pavelić, »Kairska afera«, Pariz, 1961, izdanje »Savremenika«, Copyright by autor.

„Две екипе са радио-телеграфским станицама упућене авионима да се спусте падобранима, и то једна у околини Суворора, а друга у Црној Гори. Све екипе имају задатак да траже везу са генералом Михаиловићем, јер се не зна где је сад. До данас ниједна екипа није се јавила“.¹⁶

III

Тако је, под необичним околностима, дошло до упућивања неколико група енглеских и југословенских обавештајаца у земљи у јануару 1942. године. Групе су, дакле, припремљене и послате од стране енглеске обавештајне службе (Мастерсоновог сервиса у Каиру) и тад већ смењеног начелника штаба Врховне команде генерала Илића, без знања нове владе С. Јовановића, која је у последњем тренутку, када је за то сазнала, покушала да спречи њихово упућивање. Како је у томе закаснила, она је, стављена пред свршен чин, пошто су две екипе већ биле пред јадранском обалом, 27. јануара одобрила ову акцију генерала Илића и пуковника Мастерсона.¹⁷

У међувремену је југословенска влада предузимала мере да успостави своју везу са земљом, односно са Дражом Михаиловићем. У том циљу израђен је и план, којим је предвиђено успостављање главних центара у Лондону, Каиру и у штабу Д. Михаиловића. „Са Енглезима се воде хитни преговори“, известио је С. Јовановић своје министре 23. фебруара 1942, „да ова веза буде у *нашим рукама* и да наша Врховна команда повеже рад у земљи, а не као до сада да ту везу имамо само преко Енглеза“. Образлажући неопходност властите везе, Јовановић је даље рекао: „Ова веза у нашим рукама потребна је и зато што је генерал Михаиловић члан Владе, а сем тога ниједан официр неће више да се јави да иде у земљу са енглеском шифром ни да буде слат о појединих енглеских служби. Већина официра хоће да иде у земљу, само ставља услов да ради и општи са нашом Врховном командом, а не са појединим службама (саботажа, обавештајна служба, руковођење операцијама итд.)“.¹⁸

О задацима упућених група, или мисија — како су назване — нема сасвим сигурних података, јер не постоје, или нам нису доступни, изворни документи о томе. Зна се поуздано само то да су, како генерал Илић у телеграму С. Јовановићу наводи, „све екипе добиле задатак да траже везу са генералом Михаиловићем“. Енглески официри су, свакако, имали задатак да ступе у везу са генералом Михаиловићем“. Енглески официри су, сва-

¹⁶ Архив ВИИ, к. 175, бр. рег. 43/1.

¹⁷ Телеграм С. Јовановића генералу Илићу од 27. јануара (Архив ВИИ, к. 171, бр. рег. 23/1—1); реферат С. Јовановића Министарском савету од 23. фебруара 1942. (Архив ВИИ, к. 171, бр. рег. 13/3—2).

¹⁸ Архив ВИИ, к. 171, бр. рег. 13/3—2.

како, имали задатак да ступе у контакт са капетаном Хадсоном и испитају зашто се он тако дуго не јавља. А свака од њих је имала и посебне задатке: да се задржи на одређеној територији (једна у Србији, друга у источној Босни, трећа у Црној Гори), да успостави везу са снагама покрета отпора, информише се о стању у земљи и да доставља податке војно-обавештајне природе (о јачини и распореду окупаторских и квислиншких трупа, о војним и индустријским објектима итд.).¹⁹

Према изјави поручника Недељковића, члана Атертонове мисије, написаној 26. маја 1942. и урученој Д. Михаиловићу, мајор Атертон је — како је то он сам испричао Недељковићу — добио задатак „да његов рејон рада буде Босна, Херцеговина и Црна Гора и да сарађује са оном страном која се бори против окупатора, а добио је наређење од своје команде да буде са партизанима у Југославији и да сарађује са њима“.²⁰ У другој изјави, датој 22. јула 1942. у штабу Д. Михаиловића, Недељковић је навео да су југословенски официри у саставу британских мисија имали своје задатке, које су добили од генерала Илића, начелника Врховне команде у Каиру, и да нису били обавезни да буду стално са Енглезима, који су, пак, „имали своје задатке“.²¹ И, коначно, на са слушању у београдском Гестапоу, 7. маја 1943. Недељковић је изјавио следеће:

„Колико ми је Атертон причао, примио је он задатак да да се прикључи оној војној групи у Босни и Херцеговини и Црној Гори која се најјаче бори са окупатором. Ја сам тада у Каиру примио задатак од министра Илића да утврдим политички положај у Србији и какав став има народ према влади у егзилу, да ли се може рачунати са њеним повратком итд. У то време није постојала никаква радио-веза између Драже Михаиловића и Лондона.“²²

На другом саслушању он је своју изјаву допунио следећим:

„Ја сам био опуномоћен по генералу Илићу да путујем са два енглеска официра у Србију да би овде утврдио да ли по Николићу“ (вероватно је грешка; треба: Секулићу — прим. М. Ј.) „дати извештаји стварно одговарају истини.“²³

Енглески историчар Дикин, коме су вероватно били доступни извори британске обавештајне службе, тврди да је циљ Атертонове мисије био да успостави везуса „патриотским снагама у Црној Гори, на подручју Даниловграда и Подгорице, о којима је Хад-

¹⁹ Материјал са саслушања заробљених енглеских и југословенских падобранаца (мисија Elliot-Crnjanski), објављеног у Сарајеву 7. II 1942 (Архив ВИИ, к. 69, бр. рег. 13/3—1).

²⁰ Архив ВИИ, к. 20, бр. рег. 6/2.

²¹ Архив ВИИ, к. 20, бр. рег. 11/2—1.

²² Архив СУП, Београд, бр. 221/3 (предмет: Atherton Terence).

²³ Исто.

сон јавио још у октобру 1941, за време свог задржавања у Радовчу, у Главном штабу Црне Горе, и да се на обали створи једна база за снабдевање, у коју би се допремала помоћ у оружју и другом ратном материјалу. Ова мисија је, како Дикин наводи, имала задатак да остане у Црној Гори, где ће сачекати даља наређења. Она, уз то, није имала посебна упутства да оде до Драже Михаиловића.²⁴

IV

Мада се у извештају генерала Илића спомињу четири групе које су у јануару 1942. упућене у Југославију, зна се за само три: Рапотецову, која се 27. јануара искрцала из подморнице »Thorn« на острво Мљет и успела да ступи у контакт са четничким вођама у Сплиту, Мостару и Београду, као и са Д. Михаиловићем и Степинцем: Атертонову која се 4. фебруара искрцала и зисте подморнице близу Петровца на Мору, и Елиотову, која се 5. фебруара спустила падобранима на Романију и већ следећег дана била заробљена од једне домобранске јединице. Познато је, такође, да је генерал Илић 26. децембра 1941. ставио на располагање служби SOE (Бенетовом сервису) два подофицира, Семиза и Бакића, које је он 20. априла 1942. упутио у Југославију, без знања југословенске Врховне команде. Чим су се спустили падобранима у Санџак, обојица су ухваћена и предата Немцима.²⁵

За нас је од интереса Атертонова мисија, јер је једино она дошла у контакт са јединицама и штабовима НОВЈ, укључујући и Врховни штаб. Стога ће у овом саопштењу бити речи само о њој, о њеној активности у току седамдесетодневног боравка на ослобођеној партизанској територији у Црној Гори и у источној Босни.

Мисија коју су сачињавали мајор Теренс Атертон, радио-телеграфиста Патрик О'Донован и ваздухопловни поручник Радоје Недељковић (која је носила шифровани назив »Hudra«), укрцала се 17. јануара 1942. у Александрији у подморницу »Thorn«. Са њом се укрцала и група »Henna«, коју су сачињавали потпоручник Рапотец Станислав и радиотелеграфиста поднаредник Стјефан Шинко. Било је предвиђено да подморница искрца најпре код Петровца на Мору Атертонову групу а затим, на острво Мљет, Рапотеца и Шинка.²⁶

Подморница је стигла пред Петровац изјутра 24. јануара, али, се Атертонова група због лошег времена није могла искрцати у

²⁴ F. W. Deakin: »The Atherton Mission«, Thiod Draft, рукопис, стр. 3 (копија код аутора).

²⁵ Телеграм штаба Врховне команде председнику владе од 17. маја 1942 (Архив ВИИ, к. 175, бр. рег. 43/1).

²⁶ Писмо Поморског историјског одељења Министарства одбране Велике Британије Дикину од 26. августа 1970 (приватно власништво Дикина, фотокопија код аутора).

току наредне ноћи, а како су изгледни да ће се временске прилике побољшати били слаби, одлучено је да подморница настави пловидбу ка Мљету и искрца групу »Henna«, Пошто је 27. јануара изјутра искрцала Рапотеца и Шинка у ували Саплунара, подморница је наставила пловидбу дуж обале, потопила једну италијанску подморницу, и тек 4. фебруара увече искрцала Атертонову групу у заливу Перазића до, близу Петровца.²⁷

Пошто је пртљаг (радио-станицу и новац у злату) прикрила у камењару на обали, мисија се упутила уз брдо, према планини, да би се што пре удаљила од обале и друма и до зоре стигла на безбедан терен и ступила у контакт са припадницима покрета отпора. Недалеко од места искрцавања, на брду изнад Петровца, налазили су се италијански положаји, тако да је група опрезно прошла поред њих и стигла у село Медиговиће, где се није задржала, већ је продужила уз планину и пред зору стигла и Бјелиш до, сточарско насеље на висоравни, на Гори паштровској. Мада је пролазила сеоским путевима, кроз засеоке Жуновице и Новосеља, Атертонова група није примећена од сељака, нити од партизана батаљона „Стеван Штиљановић“, који су контролисали то то подручје. Иако се кретало по мраку и без водича, група се веома добро оријентисала по непознатом терену, захваљујући томе што је претходно на топографској карти добро изучила терен.²⁸

У Бјелиш-долу група је ступила у везу са патролом батаљона „Јован Томашевић“, која ју је спровела у штаб, у оближње село Брчели. Наредне ноћи у штаб је пренет пртљаг који је био сакривен у Перазића долу.²⁹

Мисија је, како се сећа тадашњи командант батаљона „Јован Томашевић“, упознала чланове штаба са својим задацима: да ступи у контакт са снагама покрета отпора у Црној Гори, упозна се са ситуацијом, снагама и распоредом окупаторских трупа, и да о свему томе шаље извештаје својој команди.³⁰

Чланови мисије примљени су сусдржано, са опрезом и резервом, јер се оправдано претпостављало да је и ова мисија, као и она прва (Хадсон, Остојић и Лалатовић), дошла са намером да да оде у штаб Драже Михаиловића, са којим су односи постали непријатељски. Та је сумња била увећана када је Атертон изразио жељу да се повеже са неким личностима на које га је упутио Јован Ђонових, делегат краљевске владе на Средњем и Блиском истоку, један од најизразитијих противника народноослободилачког покрета.

²⁷ Исто.

²⁸ Усмене изјаве Илије Т. Медиговића, тадашњег заменика команданта батаљона „Стеван Штиљановић“, Рашка Вукосавовића, тадашњег команданта батаљона „Јован Томашевић“, Мила Никљевића и Мила Роловића, тадашњих бораца батаљона „Јован Томашевић“.

²⁹ Исто.

³⁰ Исто.

За време четвородневног боравка у Црмници мисија је упозната са ситуацијом у том крају, уверивши се и сама да борбу против окупатора воде једино партизанске јединице, које су ослободиле готово сва насеља, изузев неколико већих места дуж обале и Вирпазар, где су се налазиле италијанске посаде, и да других устаничких група нема. Чланови мисије су били импресионирани снагом и организованошћу народноослободилачког покрета и борбеном спремношћу партизанских јединица.

Мисија је покушала да успостави радио-везу са својом командом, али у томе није успела. По среди су били разлози техничке природе.

На путу за Главни штаб НОПО Црне Горе и Боке, чланови мисије су се задржали на Ставору, у Штабу Ловћенског одреда. И ту су од мисије затражене информације зашто је, с којим циљевима, дошла у Југославију, а о њеном доласку је одмах обавештен Главни штаб.

Штаб одреда је са подозрењем примио мисију и њена уверавања да је дошла да помогне покрету отпора у Црној Гори. Није било случајно, закључено је у штабу, што је мисија стигла у Црну Гору управо у време када су се контрареволуционарне снаге активирале и уз подршку окупатора предузеле отворену борбу против народноослободилачког покрета, нити је било сумње да је та борба била инспирисана из иностранства, од југословенске избегличке владе, чији је војни министар тих дана постао Дража Михаиловић, вођ четника у земљи. Отуд је и долазак енглеских и југословенских официра, представника влада које су подржавале Дражу Михаиловића, морао бити схваћен као нека врста диверзије против народноослободилачког покрета, акције уперене против његовог руководства. Постојало је оправдање уверење да је до издаје четника у Србији и до њиховог одвајања од устаника дошло након доласка прве војне мисије (Хадсонове групе), што је наводио на закључак да је она Дражи Михаиловићу донела директиве да раскине сарадњу са партизанима и

³¹ Хадсон је, према тврђењима неких историчара, добио инструкције да оде у штаб Драже Михаиловића и информисе се о његовој активности, као и о другим покретима (Види: В. Кљаковић, цитирани чланак). Њему је, међутим, 12. октобра 1941, док се још налазио у Црној Гори, упућен телеграм следеће садржине: „Бр. 8. Ко води црногорску герила војску? У потпуно заједничком деловању са југословенском владом ми смо спремни подупирати вођу гериле и потребе чим прије доставити. За вашу личну обавијест ми писмо вољни да подупиремо једног вођу гериле који нема приволу југословенске владе...“ (даљи текст нејасан). Текст овог телеграма није сасвим добро редигован, али је његов садржај ипак јасан. Уосталом, садржај овог телеграма је овако интерпретиран у досијеу који је вођен у војном кабинету Председништва валде у Лондону: „Достављене су инструкције нашој групи која оперише у Црној Гори да не треба да сарађује са оним вођама четничких“ (у значењу: устаничких — прим. М. Ј.) „одреда који не признају југословенску владу. Никакав други извештај који бисте примили и који би супротно говорио не треба узимати у поступак“ (Архив ВИИ, к. 20, бр. рег. 1/2—1; Архив СУП Југославије, нерегистровано).

онемогући њихову борбу против окупатора.³¹ Утицај четника се након тога пренео и на Црну Гору, озбиљно угрозивши позиције народнослободилачког покрета. Далазак нове војне мисије је, стога, у партизанским штабовима изазвао оправдану подозривост.

Штаб Ловћенског одреда је био незадовољан што је Атертоновој мисији дозвољено да долази у додир са становницима (чак и са оним за које се оправдано сумњало да су присталице емигрантске владе и Драже Михаиловића) и да користи радиостаницу (не знајући да мисија није успела да успостави радио-везу са својим центром на Малти, односно у Каиру). Стога је упутио прекор штабовима батаљона „Јован Томашевић“ и „13. јули“ што су показали небудност, упозоривши их да се могу искрцати још неке групе енглеских и југословенских официра. „Ако би убудуће дошла нека слична делегација“, стајало је у наређењу штаба Ловћенског одреда, „поступите на следећи начин: делегацију хитно спроведите у Штаб одреда и не дозволите да колају приче о њој, како је то било и љетос, а и овога пута; не дозволите партизанима ни народу да са њом било шта разговарају; не смију се од њих тражити никакве информације, нити им смијете давати било каква обавјештења; не дозволити јој да даје радио-емисије, како сте урадили сада, чиме је направљена погрешка; не смију се од ње примати никакви поклони, нити у новцу, нити у оружју, нити у било чему другом“ (алузија на поклоне — кишну кабаницу, нож и пиштољ — које је Атертон дао команданту батаљона „Јован Томашевић“ и једном члану партијског руководства — прим. М. Ј.), „нити им се смије ма шта од њихових ствари узимати; са њом може разговарати само штаб батаљона, али не у смислу саслушања, већ једино у правцу да јој помогне да што прије буде спроведена до Штаба одреда; са делегацијама поступајте коректно“.³²

Атертонова мисија је 12. фебруара спроведена у Главни штаб НОПО за Црну Гору и Боку, који се налазио у селу Гостиљу, код Даниловграда. Командант Главног штаба Иван Милутиновић је разговарао са члановима мисије, о чему је 13. фебруара поднео извештај Врховном штабу.³³ Пошто је дао податке о саставу мисије, Милутиновић је навео да су у Главном штабу били у први мах мишљења да чланове мисије, као агенте емигрантске владе и Интелигенс сервиса, ликвидирају, али су се ипак одлучили, „пошто је то крупна политичка ствар“ — да се претходно консултују с Врховним штабом.

³² Наређења штаба Ловћенског одреда штабовима батаљона „Јован Томашевић“ и „13. јули“ од 10. II 1942 (Архив Историјског института Титоград, IV, 4а—69 (42) и 14 (42)). Извештај штаба батаљона „Јован Томашевић“ штабу Ловћенског одреда од 15. II 1942. (Архив ВИИ, к. 1677, бр. рег. 3—I/12).

³³ Писмо Главног штаба НОПО за Црну Гору и Боку Врховном штабу НОВ и ДВЈ од 13. II 1942. (Архив ВИИ, к. 174, бр. рег. 33/1).

„Ми смо их задржали у Штабу“, писао је Милутиновић, „и држаћемо их све донде док нам ви не јавите шта с њима да радимо, а они су вољни да дођу до Врховног штаба и да лично разговарају са другом Титом, како то г. мајор каже. Ми смо их обавијестили детаљно о ситуацији и јачини партизана и тражили од њих помоћ у ратном материјалу, и баш данас су отишли да разгледају Радовче, да виде на који начин би се могло спустити ратног материјала. Ми мислимо да их ни у ком случају не би требало пустити да оду оним путем којим је отишла прва мисија. О Марку (Хадсону — прим. М. Ј.) „не знају ништа већ од децембра мјесеца. И они кажу да имају за задатак да испитају шта је с њим Они су са собом донијели један милион лира и нешто фунти стерлинга у злату. Поред овога они су нас обавијестили да се једна оваква мисија искрцала негдје на Хрватском приморју“, (реч је о Рапотецу и Шинку — прим. М. Ј.) „па је потребито да дате наредбу Штабу Хрватског народноослободилачког партизанског одреда“ (Главном штабу НОПО Хрватске — прим. М. Ј.) „да поведе рачуна и да их похвата. Исто тако они су нас обавијестили да се око Жабљака треба ових дана да спусти један њихов авион“, (вероватно се мисли на Елиотову мисију, која се 5. фебруара спустила падобранима на Романију — прим. М. Ј.) „па смо и у том погледу дали наредбу Штабу Дурмиторског одреда да о томе поведу рачуна. Од истих људи обавијештени смо да ће ускоро долазити још њихових људи, па и у том погледу је потребно да дате јасне и прецизне инструкције, не само нама, већ и свим штабовима одреда, а нарочито онима који се налазе у Приморју. Ми смо са њима разговарали, а они су дали пристанак да нам дадну оружје, нарочито аутоматског оружја, нешто одијела и обуће за војску, а доцније да што више пруже помоћи, нарочито у погледу оружја.“³⁴

Милутиновићево писмо стигло је у Врховни штаб после 11 дана, тек 24. фебруара. У међувремену је Тито примио извештај Главног штаба НОП и ДВ Босне и Херцеговине, С. Вукмановића, да су се 5. фебруара спустили падобранима на Романију два енглеска и два југословенска официра и да су пали у руке непријатеља.³⁵ Пошто је управо тих дана, после вишемесечног прекида и неколико неуспелих покушаја, Тито успео да успостави непосредну радио-везу са Коминтерном, и да преко ње затражи помоћ у ратном материјалу, то је он био уверен да је група која се спустила на Романију била упућена на његово тражење, да је била упозната са уговореним сигнаlima, односно да су „ти авиони дошли према мојој упуту у споразуму с Ђедом“ (Коминтер-

³⁴ Исто.

³⁵ Писмо С. Вукмановића Титу 12. фебруара (*Зборник*, том IV, књ. 3. док. бр. 62).

ном — прим. М. Ј.), како је Тито писао Темпу, Кардељу и Лоли Рибару, изразивши чуђење „како то да су они дошли тачно по оном упутству са наше стране“.³⁶

Незадовољан што су, уместо совјетских, почели долазити енглески авиони и њихови официри, Тито је 18. фебруара упутио Коминтерни следећу поруку:

„Сматрамо за потребно да јавимо да се наше везе и сигнали не дају Енглежима и југословенској влади у Лондону, јер овде воде ослободилачку борбу само партизани и добровољачка војска, а сви остали су у табору окупатора, а такође и они који држе везу са Лондоном. Све четничке групе су отворени савезници и оне воде борбу против партизана укључујући и четнике Драже Михаиловића. Сви емисари југословенске владе у Лондону овде само сметају ослободилачкој борби. Очекујемо од вас помоћ јер то очекује и читав југословенски народ“.³⁷

Врховни штаб и Централни комитет КПЈ су, као што је речено, били незадовољни првом енглеском војном мисијом (Хадсоновом), која је остала у штабу Драже Михаиловића. Ништа се боље није очекивало ни од нових мисија, тим више што је влада Велике Британије давала пуну и искључиву подршку југословенској избегличкој влади и њеном министру Дражи Михаиловићу. Због тога је са незадовољством примљено обавештење С. Вукмановића о војној мисији која се спустила на Романију. Сада је још и Иван Милутиновић јављао о трећој мисији која је стигла у Црну Гору, као и о још једној која се искрцала негде у Далмацији, и да се очекује долазак и пете мисије, која ће се спустити у рејону Жабљака. Тако учестали и ненајављени доласци енглеских војних мисија, у чијим су се саставима налазили и официри краљевске југословенске војске, који су, у то није било сумње, носили поруке Дражи Михаиловићу, и то баш у време када је дошло до све већег организовања, повезивања и ширења четничког покрета у Србији, Црној Гори, Санџаку, источној Босни и Херцеговини, до све жешћег напада четничких јединица на партизанске снаге, уз директну помоћ окупатора и квислинга, морали су у Врховном штабу бити схваћени као планирана, срачуната акција уперена против народноослободилачког покрета.

Па ипак, упркос оправданом незадовољству, према тим мисијама се морало односити обзриво, са дужним гостопримством и уважавањем, као према савезницима. Требало је учинити све да истина о Југославији, о борби народноослободилачке војске против окупатора и квислинга и о издаји четника продре у свет. У

³⁶ Писма Тита С. Вукмановићу од 16. фебруара, Кардељу и Лоли Рибару од 23. фебруара и М. Пијади од 25. фебруара (*Зборник*, том II, књ. 2, док. бр. 184, 201 и 208).

³⁷ Телеграм Тита Коминтерни од 18. фебруара (Архив Радничког покрета Југославије, Бгд., бр. 15516/13).

том погледу требало је омогућити војним мисијама које су стигле у Југославију да се упознају са стањем и лично увере ко представља покрет отпора, како би — уколико би биле вољне да коректно учине — о томе информисале своје владе.³⁸

Зато је Тито, чим је обавештен о Атертоновој мисији. 25. фебруара поручио Главном штабу за Црну Гору да мисију одмах упути са сигурном пратњом у Врховни штаб, уз упозорење да јој се не дозволи да дође у додир са четницима, а од Коминтерне је затражио објашњење да ли влада СССР зна нешто о тим мисијама. „Ми не знамо са каквим је задатком та мисија дошла слажемо се са вама да је не треба пустити оним правцем којим је ишла прва“, стајало је у Титовом одговору Милутиновићу, уз упозорење да се према њој треба односити коректно:

„Наша је дужност да ми ту мисију примимо, да јој детаљно објаснимо ситуацију и да оулучно тражимо од њих да пошаљу оружје, јер на територији Југославије постоји једна реална војничка снага и једина која води борбу против окупатора. Према томе, ако је савезницима стало да помогну народноослободилачку борбу у Југославији, онда је могу помоћи само на тај начин, јер свака помоћ другим — војно-четничким формацијама, јесте помоћ окупаторима, а не народноослободилачкој борби у Југославији. Тражимо од вас да према мисији поступате коректно, да несметано дође до нас, јер је то заиста, као што и сами кажете, крупно политичко питање, питање међународног карактера. Ми смо по тој ствари већ саопштили тамо где треба и тражили разјашњење“ (мисли на Коминтерну — прим. М. Ј.) „Када они дођу до нас ми ћемо видети шта они заправо хоће. Не свиђа нам се само то што је почело долазити нешто много тих мисија од оне стране које ми не желимо, а никакве помоћи.“³⁹

Од Коминтерне је 28. фебруара стигао следећи одговор:

„Овде се ништа не зна о енглеској војној мисији. Сусрет са Титом у Врховном штабу је целисходан. Треба, међутим, сачувати приликом разговора двоструку опрезност. Не одавати никакве своје тајне. Трудити се да се објасне прави циљеви и задаци мисије. Молимо да нас држите у курсу овог посла.“⁴⁰

³⁸ У свом „Дневнику“ Владимир Дедијер је забележио свој разговор с Титом, вођен 17. марта. Тито га је, како наводи Дедијер, упознао да ће за дан-два стићи у Врховни штаб из Црне Горе Атертонова мисија. „Показаћемо им шта раде Дража и његови људи. Савезници смо са Енглеском: могли би нам послати оружје!“ — том констатацијом је Дедијер прокоментаришао Титово гледиште о могућности коришћења војне мисије у циљу пружања помоћи народноослободилачком покрету. (В. Дедијер, *Дневник*, I, стр. 105).

³⁹ Наређење Врховног штаба Главном штабу за Црну Гору од 25. фебруара (Архив ВИИ, к. 2, бр. рег. 17/2).

⁴⁰ Архив ИРП, Београд, бр. 15533/26 и 15535/26.

У писму Моши Пијаде Тито је овако прокоментарисао поруку Коминтерне: „Дједа ми одговара да њему није ништа познато о одласку те мисије у Југославију. Из тога се по прилици види и вјера у тога савезника.“⁴¹

А у писму Е. Кардељу и Лоли Рибару, који су се налазили у Загребу, у коме их је упознао са одговором Коминтерне, Тито је напоменуо да се не нада ничему добром од те мисије и да ће овога пута бити на опрези.⁴² Он је, очигледно, био одлучио да не дозволи одлазак ове мисије код Драже Михаиловића.

Атертонова мисија је остала у Главном штабу за Црну Гору до 10. марта, безуспешно покушавајући да успостави радио-везу са својим претпостављенима. Неизвесно је зашто она, за разлику од Хадсонове мисије, није могла да успостави везу са Малтом. Према изјави самог Атертона, радио-станица је била јака 6 вати, довољно снажна за домет до Малте, али је имала кратку антену, што је, по његовом мишљењу, могао бити разлог да није могла емитовати, нити примати поруке.⁴³

Пре поласка из Гостиља, мајор Атертон је предао Милутиновићу 250.000 лира, с тим да му Врховни штаб врати извесну суму новца у кунама или динарима. На путу за Врховни штаб, мисија се два дана задржала у Горњем Пољу, у штабу Никшићког одреда, а три дана у Жабљаку, у седишту штаба Дурмиторског одреда, гдје је по својој жељи, посетила болницу и разговарала са рањеним партизанима. Мисија је, заједно са Мошом Пијаде, делегатом Врховног штаба — који се ту налазио да би организовао прихват пошилики из совјетских авиона које су биле најављене — обишла и штаб Одред, команду места, партизанске страже, Општински народноослободилачки одбор, пошту и основну школу. Њени чланови су имали прилике да разговарају и са грађанима. Тито је у неколико наврата писао Главном штабу за Црну Гору и штабу Дурмиторског одреда да пожуре са слањем мисиј астигне овамо читава“, поручивао је Тито, „јер хоћу да мисиј астигне овамо читава“, поручивас је Тито, „јер хоћу да једанпут већ ту ствар истјерам на чистац, а и сам Дједа“ (Коминтерна — прим. М. Ј.) „то тражи...“⁴⁴

На Жабљаку је са члановима мисије разговарао Моша Пијаде. Извештавајући о том разговору Тита, он је навео да му је

⁴¹ Титово писмо Моши Пијаде од 5. марта 1942 (*Зборник*, том II, књ. 3, док. бр. 16).

⁴² Титово писмо Кардељу и Рибару од 6. марта 1942 (*Зборник*, том II, књ. 3, док. бр. 20).

⁴³ Архив ВИИ, к. 175, бр. рег. 31—1/5.

⁴⁴ *Зборник*, том II, књ. 3, док. бр. 34, 40, 44, 54; Архив ВИИ, к. 1674, рег. 40—4; 45—1/4; 49—3/4. Писмо Р. Недељковића Дражи Михаиловићу од 28. маја 1942 (Архив ВИИ, к. 146, бр. рег. 1/5—2); Вита Цветковић: „Болница у Жабљаку“, чланак написан за едицију „1942. година“, коју припрема Војноиздавачки завод, Београд; Перо Крстајић, „Дурмитор у НОБ и револуцији“, Титоград 1966, стр. 142.

поручник Недељковић рекао да мисија не долази од стране југословенске, већ енглеске владе.

„Чуде се спрези Дражиној са окупаторима, коју не могу да порекну“, писао је Пијаде. „Показао сам поручнику препис писма мајора Тодоровића министру Дражи, из којег се уједно види сарадња са Талијанима и наручивање пропагандне помоћи код лондонског радија. . . Биће важно да им се покажу јасни докази о „господину министру војске“. Нађу се у врло неугодном положају кад их питаш: „зар тамо у Лондону тако слабо познају ситуацију да су баш њега одредили за министра. У сваком случају треба на мисију оставити најјачи утисак, доказати им да је наш партизански покрет једина патриотска војска“. Ја сам капетана)треба мајора — прим. М. Ј.) питао: „што нас ништа досад нису помагали оружјем и муницијом. Вели да би то могло бити. Ти ћеш већ бити у лакшем положају да истераш начисто због чега су дошли и шта хоће. Питали су ме нису ли можда какве њихове колеге стигле у Жабљак.“⁴⁵

А у другом писму, у коме га је обавестио да ће мисија кренути из Жабљака 17. марта и да ће у Фочу стићи 19. по подне, Моша Пијаде је сугерисао Титу какав ће захтев поставити мисији:

„Иако знам да знаш шта ћеш са њима и како, мислим ово: долазе од енглеске владе и имају јасно да кажу зашто су дошли и да покажу мандат. Ако су дошли да сарађују и буду нека контрола, онда им треба рећи да ми радо примамо представнике савезника, али не једнострано, него нека сви савезници — Енглеска, УСА и СССР пошљу представнике и војне и политичке к нама као заједничко представништво. Други захтев: без обзира јесу ли дошли да сарађују или да нас наговарају на сарадњу с Дражом, поставити захтев: да се Дража има избацити из југословенске владе као издајник и призна наша партизанска војска и наш Врховни штаб као једина патриотска војска и једино руководство устанка; да престане лондонски радио да популарише Дражу.

Капетан (мајор Атертон — прим. М. Ј.) „ми каже да је лондонска“ (енглеска — прим. М. Ј.) „влада слабо обавештена о ситуацији у Југославији и да је југословенска влада именованем Драже хтела да покаже пред енглеском владом да она није чисто избегличка влада, него да има једног министра и неку снагу на терену. Рекао сам му да ће се довољно уверити да тај министар ради са окупаторима. Требало би им“ (влади СССР — прим. М. Ј.) „предложити да

⁴⁵ Писмо Моше Пијаде Титу од 15. марта 1942 (Зборник, том II, књ. 3, док. бр. 48).

пошаљу своје представнике овамо нама, да не бисмо били насамо са Енглезима; нека то буде и нека заједничка савезничка мисија при нашем Врховном штабу. Имамо довољно ослобођене територије и довољна смо сила да се то оствари. А и "Бед" (Коминтерна — прим. М. Ј.) „би могао имати једног свог човека код нас. Нека га, брате, спусти, па ће све ићи глатко.“⁴⁶

За мисију се брзо сазнало у крајевима кроз које је она пролазила. Четнички елементи, који су се прикривено организовали, припремајући пучеве, и повезивали се са четницима у крајевима (нарочито у Васојевићима) где су већ узели великог маха, били су охрабрени доласком британске мисије. О томе је штаб Дурмиторског одреда 7. априла писао следеће:

„Прије неколико дана открили смо четничку организацију у нашем срезу и то баш у прави час, онда када су требали да доносе неке важније одлуке. . . Ова организација је почела помало да се развија, јер нијесу организатори имали директне везе са неким јачим организацијама, а приликом наилаaska енглеске мисије кроз наш крај, њихова акција се појачала и почела боље да се развија. Чак кад су они пошли из Шавника за Жабљак. Главни организатор преко своје везе дао је налог да се нападне Штаб овог одреда, да се ликвидирају другови у њему и друг Чича“, (М. Пијаде — прим. М. Ј.) „који се моментално ту налазио, да ослободи Енглеze, створе слободан штаб и ухвате везу са Колашином.“⁴⁷

V

Мисија је стигла у Фочу, у Врховни штаб, 19. марта увече. Већ следећег дана Тито је о томе обавестио Коминтерну, упознавши је са разговором који је водио са члановима мисије. „На моје питање зашто су дошли“, стајало је у Титовој депеши, „они одговарају: ради информација о ситуацији у Југославији и да помогну да се дође до споразума са Дражом Михаиловићем. Ми смо им показали оригинална документа о томе да Дража Михаиловић сарађује са окупаторима, заклоњен Недићем као параваном, и да се осим нас нико више не бори против окупатора. Они кажу да у југословенској влади у Лондону није све у реду и да су они били погрешно информисани о томе што се код нас догађа. Кажу да смо ми сами криви што не обраћамо више пажње пропаганди у иностранству о нашој борби.“⁴⁸

⁴⁶ Писмо Моше Пијаде Титу од 16. марта 1942 (*Зборник*, том II, књ. 3, док. бр. 54).

⁴⁷ Писмо Штаба Дурмиторског одреда Главном штабу за Црну Гору од 7. априла 1942 (Архив ВИИ, к. 1674, бр. рег. 8—3).

⁴⁸ Телеграм Тита Коминтерни од 20. марта 1942 (Архив ИРП, Београд, бр. 15559/54).

А четири дана касније, Тито је обавестио Коминтерну „да се енглеска мисија уверила из докумената да сви четници непосредно и посредно сарађују са окупаторима“ и да она, пошто нема везе са својом владом, тражи од Врховног штаба помоћ да би је обавестила о стварној ситуацији у Југославији.⁴⁹

Мада се не говори о каквој је помоћи реч, извесно је да је Атертон, претпостављајући да Тито има радио-везу са совјетском владом, односно са Коминтерном, тражио од Врховног штаба да посредује да би мисија ступила у везу са својом владом. Тито, међутим, није мисији ставио на располагање своју радиостаницу, да би она преко ње, кад већ није могла преко своје радиостанице, успоставила везу са својом централом. Вероватно није хтео да открије да има радио-везу са Коминтерном, или није хтео да то учини без њеног одобрења. Пошто од Коминтерне није добио одговор у вези с тражењем мисије, Тито јој се 1. априла поново обратио следећим телеграмом:

„Енглеска војна мисија досад није успела да успостави везу са командом на Малти. Они моле за нашу помоћ да би послали депешу о стварној ситуацији код нас. Може ли се дати таква помоћ?“⁵⁰

У међувремену, док је очекивао одговор, Тито је био у сталном контакту са мисијом. Тих дана, 28. марта, он је добио из Загреба писмо, у коме га Лола Рибар обавештава да је, према обавештењима из Далмације, и тамо стигла нека мисија из Каира, која је наводно носила Дражи директиву да се „помири са нама“, и „студирала могућност за десант трупa“.⁵¹

Титу је било јасно да је то она мисија о којој га је и Атертон обавестио. Он је сумњао да су у земљу стигле и друге мисије — десетак њих — за које се не зна колико их има и где се све налазе. О њима је Централни комитет КПЈ расправљао на својој седници, одржаној 4. априла у Фочи, негативно оценивши њихову улогу. У директивном писму које је 8. априла упутио Централном комитету КП Хрватске, Тито је, у име ЦК КПЈ, овако оценио задатке мисија, у светлу енглеске политике према надноослободилачкој борби у Југославији:

„Ради вашег равнања, али не за ширу публикацију, ми смо дужни да вас обавијестимо о врло интересантним стварима, које смо непобитно утврдили. Наиме, ми знамо позитивно да Енглеска у Југославији преко својих агената распирује сукобе између нас и неких група као што су војни четници итд. Она подупире разне четничке банде, исто тако

⁴⁹ Телеграм Тита Коминтерни од 24. марта 1942 (Архив ИРП, Београд, бр. 15563/58).

⁵⁰ Телеграм Тита Коминтерни од 1. априла 1942 (Архив ИРП, бр. 15580/66).

⁵¹ Писмо Лоле Рибара Титу од 17. марта 1942 (Зборник, том, II, књ. 3, док. бр. 58); Писмо Тита М. Ђиласу од 28. марта (Исто, док. бр. 90).

као и Нијемци, с тим да нас нападају. Енглеској политици је стало, а ми за то имамо доказа, да у Југославији што више замути, да компромитује народноослободилачку борбу и да, у моменту када за то буде згодна ситуација, а то је када ће се Италија пресадумити у њено наручје, и оставити Хитлера, искрца своје трупе у Далмацију и другим мјестима и да се појави овдје као спасилац и да изведе земљу из хаоса. У ту сврху већ је дошло у Југославију око 10 њених тзв. „војних мисија“, које сада на разним мјестима Југославије врше своју прљаву работу. Једна од таквих мисија стигла је у нашем Штабу, једна се искрцала у Далмацији, а друге се налазе на другим територијама, тако да ми за њих не знамо, али по томе што се догодило на неким мјестима, као у Колашину итд., гдје су се одједном створиле јаке четничке банде, добро наоружане и углавном вођене од лондонских присталица, види се јасно да је то њихово дјело заједно са италијанским окупатором, који ово исто помаже из својих интереса. Те четничке банде напале су наше црногорске партизане код Колашина; заузеле Колашин и пролиле много крви наших најбољих бораца. Ви сами знате да у Црној Гори није било друге војске осим партизана. Али одједном, по читавој Црној Гори, почеле су се појављивати четничке банде које су водили петоколонашки и пристаилце Лондона. Дакле, овдје је јасно, без обзира на то што италијански окупатор врло вјешто ради, да није могуће да су сви они који су присталице Лондона и који су до јуче ишли са нама, преко ноћи устали против нас по налогу талијанског окупатора, већ је сигурно да су добили миг из Лондона.

У вези са свим тим, ви у Хрватској морате бити врло опрезни. Ако се појаве такве мисије, пазите да вам не напакосте. На неки начин гледајте да их изолирате од маса и да их држите под контролом. Они непосредно стоје у вези са својом главном организацијом — Интелигенс Сервисом. Сваки покушај четничког препада на вашој територији морате одмах у клици угушити. У војним путама имате тачно казано шта требате предузети са војничке стране за учвршћење наше војне моћи. Ове енглеске мисије у Хрватској вјероватно ће се повезати са ХСС-овцима, СДС-овцима и југословенским националистима, помоћу којих ће настојати да развију нашу народноослободилачку борбу и наш утицај. Наглашавамо, да све ово није за објављивање, али извјесне ствари морају знати наши руководећи партијски и војни кадрови.

Ми морамо и даље истицати савез Совјетског Савеза, Енглеске и Америке, морамо истицати и ове последње две као наше савезнице, али морамо унутар земље њихове тра-

банте и агенте туђи као слуге окупатора и народне непријатеље који онемогућавају народноослободилачку борбу.“⁵²

Не улазећи овде у анализу оцена које је ЦК КПЈ дао, може се само констатовати да је, што се ових војних мисија тиче, Централни комитет испољио превелику бојазан и да је био у заблуди у погледу њиховог броја: у Југославији су тада биле три, а не десет војних мисија, и то — Хадсонова, Атертонова и Рапоцецова.

Због негативног става британске владе према народноослободилачком покрету и због њене безрезервне подршке издајнику Дражи Михаиловићу, у Врховном штабу и Централном комитету КПЈ се са подозрењем гледало на сваку њену акцију у нашој земљи, на њено мешање у унутрашње политичке прилике. Зазирало се чак и од надлетања енглеских авиона, јер је постојала сумња да они врше дотур ратног материјала за Дражу Михаиловића и довозе разне емисаре у његов штаб. Обавештавајући 15. априла Коминтерну да су три енглеска авиона надлетала ноћу ослобођену територију источне Босне и бацала неки материјал, Тито је поручио: „Нама су сви ти Енглези сумњиви. Зашто они, кад једном долазе, не би нама донели оружје и муницију.“⁵³

VI

За време боравка у Црној Гори мисија је имала прилика да се упозна са ситуацијом у том делу Југославије: да се увери да једино народноослободилачка војска води бробу против окупатора и да су четничке јединице, које су се налазиле под командом генерала Драже Михаиловића, министра војног у новој, тек образованој влади Слободана Јовановића, постале обична квислиншка војска, која је ступила у отворену издају, у борбу против народноослободилачког покрета народа Југославије. Чињенице су биле тако очевидне и убедљиве да чланови мисије, без обзира на њихово идејно и политичко опредељење, које је несумњиво било антикомунистичко, нису могли да пред њима затворе очи. Мајор Атертон је био нарочито импресиониран снагом народноослободилачког покрета у Црној Гори и био је спреман (што је, уосталом, као обавештајни официр, био дужан да уради), да своје претпостављене извести о правој ситуацији у земљи. Он то, на жалост, није могао да уради, пошто није успео да успостави радио-везу са Малтом и Каиром.

Југословенски поручник Недељковић је, пак, остао до краја непријатељски расположен према народноослободилачком покрету. Неслагања између њега и Атертона постајала су све већа,

⁵² Директивно писмо ЦК КПЈ Централном комитету КПХ од 8. априла 1942 (Архив ИРП, бр. 548).

⁵³ Архив ИРП, бр. 15595/79.

тако да су се претворила у узајамну нетрпљивост и честе свађе. То је уочено и у Врховном штабу. Тито је о томе 11. априла писао Моши Пијаде у Жабљак:

„Са Енглезима нешто није у реду. Они се свађају међусобно, али још нисмо успели прокљувати о чему се ради, свађа је дошла тако далеко да онај наш поручник долази посебно на ручак и уопће више не иду заједно. Енглез нам прича да они немају баш повјерења у југословенску владу, а ја гурам да се та влада скине, јер је то у интересу савезника у данашњој борби. Јавио сам и Дједи“ (Коминтерни — прим. М. Ј.) „да сматрам потребним створити једну нову, народну владу, чији ће чланови бити већим дијелом у земљи и која ће издати један проглас у коме би позвала народ на енергичну оружану борбу против окупатора. То сам казао и Енглезима. Дједа ми још ништа није на то одговорио.“⁵⁴

О свом неслагању с Атертоном Недељковић је дао исказ у штабу четничке Врховне команде, 22. јула 1942. године, изјавивши следеће: „Како је мајор Атертон помагао комунисте, па чак им и обећао и помоћ из Енглеске, то сам га ја више пута молио да не треба да распирује грађански рат у држави и ова наша објашњења често су доводила до оштрије препирке“.⁵⁵

И С. Жујовић, члан Врховног штаба, наводи у својим сећањима да су се Атертон и Недељковић „стално свађали“.⁵⁶

Закључак о правој ситуацији у Југославији, који је на основу стања у Црној Гори стекао, Атертон је још више учврстио за време боравка у Фочи, у Врховном штабу. Он је тамо имао прилике да у више наврата разговара са члановима Врховног штаба, посебно са врховним командантом, и да се детаљно и из „прве руке“ упозна са карактером и циљевима народноослободилачког покрета. Да би га што више и што очигледније уверио да једино Народноослободилачка војска води борбу против окупатора и квислинга, Тито је Атертона водио са собом када је, почетком априла, обилазио фронт према Рогатици, на чију су окружену посаду делови 2. пролетерске бригаде и неких мештанских партизанских и добровољачких одреда вршили напад. „Ја се налазим са енглеском мисијом на предњим положајима да би се они уверили у то ко се бори“, поручио је Тито Коминтерни 8. априла.⁵⁷

Тито је упознао Атертона и са заплењеним четничким документима, из којих се видела сарадња четника са окупаторима, и са предлогом руководства народноослободилачког покрета Југо-

⁵⁴ Зборник, том II, књ. 3, док. бр. 129.

⁵⁵ Архив ВИИ, к. 20, бр. рег. 11/2—1.

⁵⁶ Сећања С. Жујовића (Историјски архив Београда).

⁵⁷ Архив ИРП, бр. 15563/58.

славије да се, уместо југословенске владе у Лондону, која се, због издаје Драже Михаиловића, компромитовала пред народима Југославије, „образује нова влада од демократских елемената у земљи и иностранству, која би издала проглас са позивом народима Југославије да се одлучно боре против окупатора и јавно жигују сви издајници — сарадници окупатора“. Обавештавајући о томе Коминтерну, Тито је нагласио да је са тим предлогом упознао британску мисију и да се она сложила да о томе јави у Лондон. „Молимо ваше мишљење“, стајало је на крају Титове депеше.⁵⁸

Мисија је, без знања Врховног штаба, ноћу 15/16. априла напустила Фочу, заједно са генералом Љубом Новаковићем, који се више од два месеца налазио у том граду, и кренула према Србији да би ступила у везу са штабом Драже Михаиловића и са капетаном Хадсоном. Не улазећи у оцењивање оправданости оваквог поступка мисије и откривање мотива и непосредних повода за њен одлазак из седишта Врховног штаба, који је имао сва обележја бекства, треба имати у виду да је мисија, кад је кренула у Југославију, добила задатак да се свестрано упозна са ситуацијом у земљи, да ступи у контакт са представницима покрета отпора, пре свега са Дражом Михаиловићем, који је био министар југословенске владе, и са капетаном Хадсоном, за кога се веровало да се налази у Михаиловићевом штабу. Мисија је, дакле, имала задатак да оде код Драже Михаиловића, и о томе је мајор Атертон упознао Тита.⁵⁹ Како му је сугерисано да не иде четницима, што је он схватио као забрану да напусти Фочу, Атертон је, користећи помоћ коју су му указали генерал Љубо Новаковић и четнички командант из Челебића Спасоје Дакић, кришом напустио Фочу и кренуо преко Челебића на исток, ка Србији, рачунајући да ће тамо наћи Д. Михаиловића и Хадсона.⁶⁰

Чим се сазнало за бекство чланова мисије и генерала Новаковића, Врховни штаб је одмах наредио да се спроведе истрага, упутивши неке јединице да претражују терен у околини Фоче, Горажда и Чајнича. Сакривен у шуми рејону Челебића, Атертон

⁵⁸ Исто, бр. 15587/72.

⁵⁹ У једном разговору 3. јануара 1948. године Тито је, говорећи о Атертоновој мисији са којом је првих дана априла 1942. био на положајима код опседнуте Рогатице, рекао: Кад смо се враћали у Фочу, јашући, питао сам Атертона да ли је видио ко се бори. „Видио сам, рекао је, и сада би требало да видим ону другу страну, четнике, гдје се они боре“. „То ћете тешко видјети — рекао сам му — јер тога нема“ Стенографске белешке, копија код аутора).

⁶⁰ Писмо Врховног штаба штабу Јахоринског одреда од 16. априла (Архив ВИИ, к. 4, бр. рег. 24—1); Писмо врховног команданта делегату ВШ Биласу од 16. априла (*Зборник*, том II, књ. 3. док. бр. 148); В. Дедијер, *Дневник I*, стр. 122; Писмо шефа енглеске војне мисије Атертона генералу Љуби Новаковићу од 22. априла 1942 (Архив ВИИ, к. 20, бр. рег. 3/2); Писмена изјава генерала Љуба Новаковића: „Моја петнаестомесечна борба“, написана 28. јуна 1942 (Архив ВИИ, к. 221, бр. рег. 7/3—1).

је 22. априла преко мештанских четника упутио писмо Дражи Михаиловићу, замоливши га да преко своје радио-станице јави у Каиру пуковнику Мастерсону да су он и чланови његове мисије живи и да ће послати опширан извештај. Ево садржаја тог писма, које је у штаб Драже Михаиловића стигло много дана касније:

„Њ. екселенцији г. Министру генералу Дражи Михаиловићу, Министру војске и морнарице Краљевине Југославије.

Поштовани Господине Министре,

После два и по месеца боравка у Црној Гори и Босни ја сам најзад у могућности да Вам се јавим и да замолим за Ваше допуштење како могу најхитније да дођем у везу са Вама.

Због квара нашег апарата, и упркос честих покушаја, нисмо могли успоставити радио-везе до Малте и Каира, како смо намеравали, и зато бих Вас замолио, г. Министре, да бисте Ви, преко Вашег апарата, одмах обавестили Каиро (односно Малту) да смо ми (тројица наше мисије) живи и здрави и да се надам ускоро послати нашој команди у Каиру (за пуковника Мастерсона) један опширан извештај. Моја мисија се зове »Нудга« и пошли смо из Александрије још 17. јануара и искрцали се 4. фебруара.

Надам се да ових дана пођем у правцу Србије са мојим радиотелеграфистом и радо бих се састао што прије с Вама. Г. Министре, можете преко четника у близини Фоче да сазнате где се ми налазимо.

У нади до скорог виђења остајем с одличним поштовањем — Thrence Atherton, шеф енглеске мисије.“⁶¹

Намеру да оде код Драже Михаиловића мајор Атертон није остварио. На путу за Србију, негде у рејону села Татаровине, на Техотици, он и његов радиотелеграфиста Донован су нестали. Мада њихова смрт није сасвим разјашњена, нити су њихова тела икад пронађена, утврђено је, како од стране истражних органа Врховног штаба, тако и Драже Михаиловића и британских официра Хадсона и Бејлија, да је њих двојицу убио четник Спасоје Дакић, да би опљачкао златнике које су носили собом.⁶²

Трећи члан мисије, Недељковић, који се одвојио од њих двојице (што није било случајно и што само потврђује неслагања о којима је било речи), стигао је 10. маја, негде у рејону Пље-

⁶¹ Писмо мајора Атертона Дражи Михаиловићу од 27. априла 1942. (Архив ВИИ, к. 20, бр. рег. 4/2).

⁶² Писмо С. Пенезића Л. Ранковићу од 19. априла 1943. (Архив ВИИ); Извештаји М. Узелца Дражи Михаиловићу од 6. и 22. јула и 30. децембра 1942. године (Архив ВИИ, к. 20, бр. рег. 5/11—3; 11/2—1; к. 239, бр. рег. 6/11—1 F. W. Deakin, „Прва британска војна мисија код Тита“, Зборник радова „Неретва — Сутјеска 1943“, Београд 1969.

ваља, код Зарије Остојића, начелника Оперативног одељења четничке Врховне команде, који је руководио операцијама против партизанских јединица у Санџаку и Црној Гори, и известио га да је био члан британске мисије, која се 4. фебруара искрцала на Црногорском приморју и која је, како је он лажно и злонамерно рекао, била „у партизанском ропству“ до 15. априла. Недељковић је окривио Атертона да је пријатељ партизана и да је испољавао наклоност према њиховој борби. Извештавајући о томе Дражу Михаиловића, Остојић је навео да је, према причању Недељковића, енглески мајор Атертон још гори од Хадсона (Хадсон је, како је већ речено, био у немилости код Драже Михаиловића, који му није дозволио да непосредно контактира са својим центром) и да је намеравао тражити помоћ за партизане.⁶³

И Атертона су, дакле, као и Хадсона, четнички вође оценили неповољно, зато што је инсистирао на борби против окупатора, заједничког непријатеља и народа Југославије и Велике Британије. А пошто четници нису водили борбу против окупатора, већ су, напротив, сарађивали са њим и квислинзима против партизана, јединих бораца против немачких и италијанских трупа, то британски официри Хадсон и Атертон нису могли имати разумевања за такву четничку политику. Разумљиво је онда зашто су се према њима четници односили са неповерењем. У поменутом Остојићевом писму Михаиловићу стајала је оваква оцена Атертона:

„Енглески мајор Атертон још гори од Марка“ (Хадсона — прим. М. Ј.) „и тражио помоћ за комунисте али није добио везу са Малтом. Он жели да вас види и пише писмо“ (реч је о цитираном писму од 22. априла — прим. М. Ј.). „Сада је негде у Босни. Има од своје команде упутство да свим силама мути и подрива“ (у смислу: подстиче — прим. М. Ј.) „борбу против окупатора, без обзира на губитке нашег народа. По свему, жели гробницу нашег народа за рачун Енглеске. Он је шеф четири-пет мисија у Југославији, упућен без нашег знања. Све имају исти мрачни задатак. . Атертон дао комунистима 250.000 лира. Овоме центлемену треба спречити вршљање и објаснити да ми желимо црнце“ (у смислу: предане, радне људе — прим. М. Ј.) „и да не продајемо наш народ“ (у смислу да не дозвољавамо да наш народ гине за интересе савезника — прим. М. Ј.), „већ гинемо за његово добро“ (у смислу штедимо његове животе и уништавамо комунисте — прим. М. Ј.).⁶⁴

У мукотрпној борби народноослободилачког покрета за своју међународну афирмацију и признање, за продирање у свет истине, о збивањима у Југославији, мисије енглеског мајора Атер-

⁶³ Књига примљених телеграма у штабу Драже Михаиловића, стр. 3 (Архив ВИИ, к. 275, бр. рег. 7/1—15).

⁶⁴ Исто.

Чим је обавештен о Атертоновој мисији, о којој дотад није ништа знао, Дража Михаиловић је 24. маја, истог дана када је добио Остојићеву поруку, упутио председнику владе Слободану Јовановићу телеграм, обавестивши га да му се негде из Босне јавио писмом неки енглески мајор Атертон, који је побегоа од партизана, и да је предузео мере да га пронађе. „Познато ми је“, јављао је Михаиловић, „да има више енглеских мисија на терену, али не знам где се налазе, пошто о томе нисам обавештен нити са ваше, нити са енглеске стране“.⁶⁵

За судбину Атертона заинтересовали су се сви: и Врховни штаб, и Дража Михаиловић и капетн Хадсон, и енглеска влада, и Коминтерна, Врховни штаб је, као што је речено, водио истрагу, о чему је 7. јуна, на њено тражење, поднео извештај Коминтерни. У Титовом телеграму је стајало да је бекство мисије организовао генерал Новаковић и изражено је чуђење „зашто је побегла мисија која је имала сву нашу помоћ“ „У сваком случају нама такве мисије нису више потребне“, поручио је Тито.⁶⁶

Истрага Врховног штаба није могла бити довршена, јер су партизанске јединице, пред офанзивом надмоћнијих италијанских, четничких и усташко-домобранских снага, морале да напусте територију у ширем рејону Фоче. Годину дана касније, када је са дивизијама Оперативне групе, после битака на Неретви и Дрини, поново дошао на то подручје, Врховни штаб је наставио истрагу о судбини Атертонове мисије и установио да је Атертона и Донована убио четнички командант Спасоје Дакић.

До истих резултата је дошла и истрага коју је водио Дража Михаиловић. Жандармеријски капетан I класе Милојко Узелац је по налогу Драже Михаиловића вршио опсежна испитивања на терену, саслушавајући све оне који су ма шта знали о бекству мисије из Фоче и о њеном боравку у рејону Челибића, укључујући и поручника Недељковића, и установио да су Атертон и његов радио-телеграфиста нестали у току ноћи између 22. и 23. априла, недалеко од села Татаровине, изразивши сумњу да их је убио Спасоје Дакић, четнички командир из Челебића.⁶⁷

И кептан Хадсон је настојао да сазна за судбину Атертона и његовог радио-телеграфисте. Он, заправо, до 24. маја, када је Михаиловић примио Остојићеву поруку, није ништа ни знао о Атертоновој мисији. Тек је тада сазнао да је та мисија у јануару 1942. упућена у Југославију. Чим је, неколико дана касније, Не-

⁶⁵ Делеша Драже Михаиловића Слободану Јовановићу од 24. маја 1942. (Архив ВИИ, к. 172, к. рег. 25/2—1). Ову депешу је британски амбасадор на Двору Краљевине Југославије Рендел предао председнику владе С. Јовановићу тек 25. јула два месеца касније. Занимљиво је навести да је све депеше Драже Михаиловића примала енглеска обавештајна служба, која их је, према одлуци британске владе, другим речима после њиховог цензурирања, достављала — и то не све — југословенској влади.

⁶⁶ Архив ИРП, бр. 15566/139 и 15643/128.

⁶⁷ Архив ВИИ, к. 20, бр. рег. 8/2—1 и 11/2—1; к. 239, бр. рег. 6/11—1.

дељковић стигао у штаб Драже Михаиловића, Хадсон га је подробно испитивао о свему што је било у вези с Атертоном. Недељковић га је известио да су се Атертон и његов радио-телеграфиста, после бекства из Фоче, одвојили од њега и отишли у правцу Србије преко својих познаника, да би што пре дошли до генерала Драже Михаиловића, како би се преко његове радио-станице јавили својој команди и тражили нову радио-станицу, пошто је њихова, коју су донели, неисправна, те преко ње нису могли да ухвате везу са Малтом. Недељковић је још испричао Хадсону да му је Атертон рекао да ће се, пошто се преко радио-станице Драже Михаиловића буде јавио својој команди у Каиру, вратити „на продужење свога задатка“, тј. у Босну, Херцеговину и Црну Гору. На Хадсоново питање о каквом је задатку реч, Недељковић је одговорио: „да сарађује са оном страном која се против окупатора, односно са партизанима“. На то му је Хадсон, како стоји у Нељековићевом извештају Дражи Михаиловићу, одговорио: „Да, ја знам да стварно и једино партизани воде борбу са Немцима и Италијанима, док четници сарађују са окупаторима, а да се једино боре против партизана. Добро је што долази још један Енглец да види какво је овде стање у пропалој Србији“ (мисли се на четничку издају — прим. М. Ј.)... „Партизани нису непријатељи, а борба против њих иде на штету Енглеске, Зато ми Енглези не можемо ни да помажемо оне који не раде у корист Енглеске“. Хадсон је још рекао да га је због таквог става Дража Михаиловић изоловао, одвојио од радио-станице, да не би извештавао своју команду о правом стању у Југославији. „Ја сам изгубио сваку везу са мојом командом“, са индигнацијом је рекао Хадсон, „и прелазим из руке у руку појединих одреда и сматрају ме као заробљеника“.⁶⁸

Хадсоново очекивање да ће стићи Атертон, „још један Енглец који ће видети какво је овде стање“, било је узалудно. Убрзо се сазнало да су он и његов радио-телеграфиста нестали.

Своју неповољну оцену о четничком покрету Хадсон ће британској влади доставити касније, почетком 1943. године, када му то буде омогућено, захваљујући доласку пуковника Бејлија (William Bailey) у штаб Драже Михаиловића. Његове информације, у којима ће бити садржани и Атертонови утисци о ситуацији у Црној Гори и југоисточној Босни, пренети Хадсону посредно, биће сигурно од значаја за британску владу када буде преиспитивала свој став према народноослободилачком покрету, одлучивши се да му пружи помоћ.

У мукотрпној борби народноослободилачког покрета за своју међународну афирмацију и признање, за продирање у свет истине, о збивањима у Југославији, мисије енглеског мајора Атертона је, упркос неповољном утиску који је оставила у Врховном

⁶⁸ Извештај Радоја Недељковића Дражи Михаиловићу од 26. маја 1942. (Архив ВИИ, к. 20, бр. рег. 6/2).

штабу својим бекством из Фоче, при чему је кориситла помоћ четника, имала позитивну улогу, коју очигледно нисмо досад учавали. Атертонов боравак у Црној Гори и југоисточној Босни, где се непосредно упознао са карактером и циљевима народно-ослободилачког покрета и осведочио у његову снагу, у размере борбе коју су партизани водили против окупатора и квислинга, учинио је на њега снажан утисак и утицао да стекне позитивно мишљење о том покрету, о коме се у свету тада готово ништа није знало.

Нова истраживања бацају више светла на делатност ове мале познате војне мисије у Југославији и дају доста поуздан ослонац горњој тврдњи. Она, донекле, коригују неке неповољне оцене о тој мисији, које су, у недостатку поузданих чињеница, полазиле од укорењених предрасуда и хипотетичких закључака. Наша историографија је дужна да ову мисију непристрасно и објективно оцени и отклони заблуде о њој. Ово саопштење, које сматрам као прилог даљим проучавањима делатности британских војних мисија у Југославији у току другог светског рата, има управо ту намеру.